

ЗАДНІПРЯНА-КОРІННА М.Ю.

ФОРМУВАННЯ ПОНЯТТЯ «ПРИНЦИП» В ЦИВІЛЬНОМУ ПРАВІ

FORMATION THE CONCEPT “PRINCIPLE” IN CIVIL LAW

Принципи в цивільному праві визначають базові цінності та ідеї, на яких ґрунтується цивільне законодавство. Роль принципів полягає у формуванні та інтерпретації правових норм, забезпеченні справедливості та рівності у цивільних правовідносинах, забезпеченні балансу між правами та обов'язками сторін. Принципу в праві притаманна властивість абстрактного відображення закономірностей соціальної дійсності, що зумовлює їх особливу роль у структурі широкого кола явищ. Розуміння та використання принципів в цивільному праві є важливим для побудови ефективної та справедливої правової системи, що сприяє розвитку суспільства і гармонійному функціонуванню цивільного обігу. Принципи є основними нормами, що визначають принципів засади регулювання відносин між суб'єктами цивільного обороту. Ця стаття присвячена вивченню формуванню, ролі та значення принципів в цивільному праві. Слід зазначити, що принципи в цивільному праві представляють собою базові положення, що відображають ідеологію та цінності правової системи. Вони виступають як фундаментальні принципи, на яких базується створення, тлумачення та застосування цивільних норм. Принципи відображають загальновизнані норми справедливості та відповідності суспільним цілям. Вони сприяють єдності та системності правових норм, регулюючи взаємовідносини між сторонами цивільного правового відношення. Принципи мають орієнтаційну функцію, визначаючи засади справедливості та рівноваги між інтересами учасників цивільних правовідносин. Вони є основою для створення нових норм цивільного права, а також для тлумачення існуючих, допомагають забезпечити законність, прозорість та прогнозованість правових відносин. Принципи сприяють розвитку права шляхом адаптації до змін суспільних умов та потреб суспільства. У цивільному праві існує ряд основних принципів, що визначають особливості його функціонування. Серед таких принципів можна виділити принципи свободи договору, рівності сторін, добросовісності, захисту прав та інші. Знання та розуміння принципів в цивільному праві є важливим для всіх учасників цивільних правовідносин для забезпечення справедливості та законності в суспільстві.

Ключові слова: *принципи права; основні засади; вихідні ідеї; цивільні принципи; принципи свободи договору, рівності сторін, добросовісності, захисту прав.*

Principles in civil law define the basic values and ideas on which civil law is based. The role of principles consists in the formation and interpretation of legal norms, ensuring justice and equality in civil legal relations, ensuring a balance between the rights and obligations of the parties. The principle is characterized by the abstract reflection of the laws of social reality, which determines their special role in the structure of a wide range of phenomena. Understanding and using the principles in civil law is important for building an effective and fair legal system that contributes to the development of society and the harmonious functioning of civil circulation. The principles are the main norms that determine the basic principles of regulating relations between subjects of civil turnover. This article is devoted to the study of the formation, role and meaning of principles in civil law. It should be noted that the principles in civil law are basic provisions that reflect the ideology and values of the legal system. They act as fundamental principles on which the creation, interpretation and application of civil norms are based. The principles reflect

generally recognized norms of justice and compliance with social goals. They contribute to the unity and systematicity of legal norms, regulating mutual relations between parties to a civil legal relationship. The principles also have an orientational function, defining the principles of justice and balance between the interests of the participants in civil legal relations. They are the basis for the creation of new norms of civil law, as well as for the interpretation of existing ones, help to ensure legality, transparency and predictability of legal relations. Principles contribute to the development of law by adapting to changes in social conditions and society's needs. In civil law, there are a number of basic principles that determine the peculiarities of its functioning. Among such principles, one can single out the principles of freedom of contract, equality of parties, good faith, protection of rights, and others. Knowledge and understanding of principles in civil law is important for all participants in civil legal relations to ensure justice and legality in civil society.

Key words: *principles of law; basic principles; original ideas; civil principles; principles of freedom of contract, equality of parties, good faith, protection of rights.*

Вступ. Принципи в цивільному праві відіграють важливу роль у правовій системі, забезпечуючи стабільність, законність та справедливість у цивільних правовідносинах. Трактують поняття принципів цивільного права - одна з актуальних проблем сучасної юридичної науки, так як саме в принципах права відбивається у всьому різноманітті вся його сутність. Дана проблема пов'язана з відсутністю єдиної думки у визначенні принципу права і з виділенням принципів права у правозастосовчій діяльності. Ряд правознавці сходяться на думці, що принципи права є основними, вихідними началами, положеннями, ідеями, які виражають сутність права як специфічного соціального регулятора.

Постановка завдання. Метою статті є здійснення правового аналізу поняття принцип в національному цивільному праві, аналіз основних елементів, що безпосередньо пов'язані з формуванням принципів в праві.

Результати дослідження. Принципи в цивільному праві виступають як фундаментальні положення, на яких ґрунтується система цивільного законодавства. Вони виражають базові цінності та ідеї, що лежать в основі цивільного права. Принципи мають загальні й абстрактні характеристики, що регулюють цивільно-правові відносини та сприяють досягненню справедливості та ефективності.

Слід зазначити, що аналізуючи питання формування принципів в цивільному праві необхідно дослідити поняття принцип в праві. Загальнотеоретичне розуміння поняття «принципи» має латинське походження, поняття «принцип» перекладається з латинського слова «*principium*» і французького слова «*principe*» та визнається основою будь-якої соціальної системи, у перекладі означаючи початок, первинність, першооснову. В юридичній енциклопедичній літературі під принципами розуміють основні засади, вихідні ідеї, що характеризуються універсальністю, загальною значущістю, вищою імперативністю і відображають суттєві положення теорії, вчення, науки, системи внутрішнього і міжнародного права, політичної, державної чи громадської організації. Принципу притаманна властивість абстрактного відображення закономірностей соціальної дійсності, що зумовлює їх особливу роль у структурі широкого кола явищ. Принцип є джерелом багатьох явищ або висновків, що відносяться до нього, як дія до причини або як наслідки до підстави. Принцип – це внутрішнє переконання людини, що визначає її ставлення до дійсності, суспільних ідей і діяльності [11, с. 110–111]. В науковій літературі можна зустріти таке розуміння значення поняття принцип – це об'єктивно властиве відправне начало, незаперечна вимога (позитивне зобов'язання), що ставиться до учасників суспільних відносин із метою гармонічного поєднання індивідуальних, групових і громадських інтересів. Це своєрідний вектор, який визначає напрямок розвитку чого-небудь [8, с. 221]. Гносеологічні підходи до категорії «принцип» досить тісно пов'язані з категоріями «закономірність» і «сутність». А. М. Колодій зазначає: «Однопорядковий характер цих понять дає підстави визначити правові принципи через закономірності розвитку суспільства (загальносоціальні принципи) і права (юридичні принципи), а також через сутність і головний зміст останнього» [4, с. 16].

О. В. Зайчук зазначає, що: «... правові принципи пронизують правову матерію, і, у першу чергу, правові ідеї. Принципи – це, перш за все, ідеї. Елемент узагальнення, піднесений над конкретикою, що властивий ідеї, досить чітко простежується і в принципах права. Потім принципи перетворюються у норми, втілюються у них. Закон можна вважати правовим настільки, наскільки він уособлює демократичні правові принципи. І насамкінець, принципи пронизують процес

реалізації права. Принципи права концентрують результат розвитку права, в них втілюється нерозривний зв'язок минулого, сучасного та майбутнього» [2, с. 24].

У вітчизняних енциклопедичних джерелах поняття «принцип» розглядається, як «основні засади, вихідні ідеї, що характеризуються вищою імперативністю і універсальністю та відображають суттєві положення теорії, вчення, науки, системи внутрішнього та міжнародного права, політичної, державної чи громадської організації (гуманізм, законність, справедливість, рівність громадянина перед законом тощо)» [11, с. 110].

У філософії «принцип» розглядається як основне положення теорії або загальне правило чи керівна ідея діяльності, що підносить пізнання правових явищ на рівень, що свідчить про істинність найзагальніших уявлень, здатних стати основою теоретичної побудови та головною ідеєю правової доктрини [10].

Виходячи з вище зазначених ознак, можна сказати, що принципи цивільного права можна розглядати як виражені в законодавстві основоположні, фундаментальні ідеї, вихідні керівні правила, що зумовлюються потребами розвитку держави і суспільства та у концентрованому вигляді визначають сутність права, його зміст і призначення у суспільстві, виражають спрямованість правового регулювання і поширюються на всіх суб'єктів права.

На думку вітчизняного вченого А. М. Колодія «принцип виникає стихійно з емпіричного досвіду чи формується свідомо на рівні теоретичних концепцій, набуваючи характеру наукових принципів» [4, с. 16]. Зазначений автор пояснює, що «принципи права надають синхронності механізму правового регулювання суспільних відносин та досконаліше інших розкривають місце права в суспільному житті і його розвитку. Вони є критерієм законності та правомірності дії громадян і посадових осіб, адміністративного апарату і органів юстиції та за відомих умов мають велике значення для зростання правосвідомості населення, його культури й освіти» [4, с. 41]. На думку О. В. Зайчука: «З одного боку, принципи права відображають його об'єктивні властивості, зумовлені закономірностями розвитку певного суспільства та історично властивих йому інтересів, потреб, протиріч і компромісів різних класів або верств населення. З іншого боку, у принципах права відображене суб'єктивне сприйняття права членами суспільства, їх моральні та правові погляди, почуття, потреби, що висловлені у різних учениях, теоріях, напрямках праворозуміння» [2, с. 23]. О. Ф. Скакун називає «принцип права стрижнем правової матерії, адже саме в принципах зосереджено досвід цивілізації та світовий досвід розвитку права. Принципи є підставою права, містяться у його змісті, виступають як орієнтири у формуванні права, відбивають сутність права та основні зв'язки, які реально існують у правовій системі» [8]. Автор зауважує, що саме принципи права є об'єктивно властиві праву відправні начала, незаперечні вимоги (позитивні зобов'язання), що ставляться до учасників суспільних відносин із метою гармонічного поєднання індивідуальних, групових і суспільних інтересів. На думку С. М. Марцеляка принципи права «зумовлюються потребами розвитку держави, суспільства і концентрують результат розвитку права, вони являють собою втілення його демократичних та гуманістичних традицій, віддзеркалюють історичну спадкоємність права, нерозривний зв'язок його минулого, сучасного та майбутнього. Самі по природі принципи права є соціальним явищем, їх поява зумовлюється потребами розвитку держави, суспільства і права» [5, с. 79].

Необхідно розмежовувати правові принципи та принципи права, адже правові принципи – це категорія, що не закріплена в законі, а принципи права – категорія, що закріплена в нормі права. Самостійним видом принципів, що заслуговують на особливу увагу, виступають загальні принципи права. Вони виступають джерелами права та допомагають вирішити важливі юридичні проблеми, колізії у застосуванні норм права. Основні принципи цивільного права можуть варіюватися в залежності від країни та її правової системи, але деякі загальні принципи широко визнані і застосовуються багатьма юрисдикціями. Деякі з найважливіших принципів включають: принцип законності – відповідно до цього принципу, правові відносини повинні базуватися на законі. Всі сторони мають дотримуватися законів, а суди мають розглядати справи відповідно до законодавства; принцип добросовісності – цей принцип передбачає, що сторони повинні діяти добросовісно під час укладання угод та виконання своїх зобов'язань. Він сприяє забезпеченню справедливості та взаємної довіри між сторонами; принцип свободи договору – принцип визнає важливість свободи сторін у укладанні договорів. Він дозволяє сторонам встановлювати умови своїх угод, які відповідають їхнім потребам і інтересам, за умови, що ці умови не суперечать закону; принцип компенсації – за цим принципом сторона, яка зазнала збитків або шкоди через неправомірні дії іншої сторони, має право на компенсацію або відшкодування. Принцип компенсації спрямований на відновлення порушеного стану індивідуальних прав та інтересів; принцип

рівності сторін: Цей принцип передбачає, що всі сторони перед судом повинні мати рівні можливості захищати свої права та інтереси. Суд повинен розглядати справу безпристрасно та об'єктивно, дотримуючись принципу рівності сторін. Ці принципи, разом з іншими, допомагають забезпечити справедливість, передсказуваність і стабільність у цивільних справах. Вони допомагають вирішувати конфлікти і встановлювати правовий порядок у громаді. Загальні принципи права мають сьогодні велике значення для поглиблення процесу європейської інтеграції, становлення і розвитку права Європейського Союзу в цілому. Важлива роль у їх виробленні та закріпленні належить Європейському суду з прав людини, Європейському суду справедливості (Суд ЄС), а також національній практиці нормативного закріплення та застосування основоположних принципів. У практиці Європейського суду з прав людини сформувалося поняття «загальні принципи, характерні для права держав-членів», що розглядаються як складова частина права Європейського Співтовариства, їх порушення вважається підставою для скасування в судовому порядку актів Співтовариства. Позиція Європейського суду з прав людини, відображена в деяких судових рішеннях, у яких зазначено, що джерелом формування цих принципів є конституційні традиції держав-членів та міжнародні-правові акти. Загальні принципи права Європейського суду з прав людини дозволяють заповнити прогалини в законодавстві та вирішити питання щодо його тлумачення в найсправедливіший спосіб. Слід зазначити, що загальні принципи права Європейського Союзу формуються і практикою Європейського суду справедливості. Джерелом права Європейського Союзу Європейський суд справедливості визнає наступні загальні принципи: «принцип відповідальності Європейського Союзу за шкоду, спричинену діями чи рішеннями його органів чи посадових осіб; принцип «пропорційності»: дії та рішення Європейського Союзу повинні бути своєчасними й необхідними, спрямованими на досягнення мети Європейського Союзу, а спричинені цими діями чи рішеннями негативні наслідки не можуть виходити за межі рівня, необхідного для досягнення поставленої мети; принцип «захисту законних сподівань»: оскільки громадяни й організації на території Союзу планують свою діяльність на основі законодавства Європейського Союзу, то суттєві зміни в ньому не повинні мати зворотної сили за винятком тих випадків, коли існує нагальна необхідність вдатися до таких дій; принцип «non bis in idem» (правило, що забороняє подвійне покарання за одне порушення): при прийнятті органами Європейського Союзу будь-якого рішення про застосування санкцій слід урахувувати всі прийняті раніше з цього питання рішення національних органів про накладання санкцій; загальні права та свободи людини» [1]. У французькій правовій системі, наприклад, загальні принципи права виокремлюються, як самостійне джерело. «Роль цих принципів є важливою коли в законодавчій структурі наявні проблеми, що найбільше проявляються в адміністративному праві, адже адміністративні суди та Державна Рада в результаті не кодифікованості адміністративного законодавства найчастіше використовують загальні принципи права». Автор підкреслює, що в публічному праві загальні принципи використовуються частіше для того, щоб заповненити прогалини у законодавстві, а в публічному праві їх використовують для того, щоб уникнути застосування норм, використання яких, на думку судді, не відповідає принципам [1, с. 89].

Деякі прихильники сучасного тлумачення поняття цивільного принципу в національному праві пропонують розуміти це поняття як керівну ідею, базове та визначально перше положення, основне правило поведінки, центральне поняття, основа системи в цільному праві. За своєю суттю, принцип, як підкреслюють вчені є узагальненням, тобто він розповсюджується на всі явища тієї сфери, з якої його абстраговано. Крім того, принципом є такі керівні ідеї та правила, відсутність яких унеможливають існування, функціонування будь-якого явища [3, с. 74–75]. На думку А. Колодій, принцип – це основне, найзагальніше, вихідне положення, засіб, правило, що визначає природу та соціальну сутність явища, його спрямованість і найсуттєвіші властивості [4, с. 17]. Г. Атаманчук звертає увагу на те, що принцип – це суб'єктивне поняття, в ньому утримується не стільки сама закономірність і взаємозв'язок, скільки наше знання про неї [4, с. 186].

Вдалим на наш погляд є підхід О. Музичука щодо визначення поняття принципів та доцільності його використання в наукових працях з огляду на таке: його загальноприйнято використовувати в юридичній науці; його прийнято використовувати в тексті та в назвах нормативно-правових актів [6, с. 137–138].

На думку А. Колодій, принципи прав покликані забезпечувати органічний взаємозв'язок правової системи, системи і структури права, норм права та правових відносин, єдність норм, інститутів і галузей права. Також дослідник відзначає, що принципи прав характеризують зміст і сутність права в концентрованому вигляді і демонструють підвалини відображення у ньому економічних, політичних і моральних відносин. Принципи виступають критеріями оцінки

правомірності чи неправомірності дій соціальних суб'єктів, формують правове мислення і правову культуру, цементують систему й структуру права [4, с. 28–40]. В свою чергу, важливою ознакою принципів права як підкреслює А. Колодій, є спосіб їх матеріалізації у праві. Вчений відзначає, що розрізняють два способи вираження принципів права: безпосереднє формулювання їх у нормах права (текстуальне закріплення) і виведення принципів права зі змісту нормативно-правових актів (змістовне закріплення). При цьому на його погляд, проблема формування громадянського суспільства і правової держави настійно вимагає, щоб загальноправові принципи текстуально виражались у Конституції України, міжгалузеві і галузеві, а також відповідні принципи структури права – в кодифікаційних і інкорпораційних актах та принципи юридичного інституту – в актах, що стосуються цього інституту. Другим способом вираження принципів права як зауважує дослідник, є їх змістовне закріплення, тобто виведення принципів із змісту норм права. Самі такі принципи на його погляд є більш абстрактні, за їх допомогою можна врегульовувати найбільш загальні суспільні відносини. Проте, ні в якому випадку не можна припинювати їх ролі. Наступною ознакою принципів права є те, що принципи всіх, у тому числі і правових, явищ – історичні. Це означає, що історичні умови розвитку суспільства і держави висувають відповідні принципи: вони такі, якими є епоха, люди й їх потреби, спосіб життя, суспільні відносини [4, с. 43].

В контексті досліджуваної проблематики цікавим є судження, що принципи в цивільному праві є не абстрактною правовою категорією, а дійовим інструментом, використання якого необхідне при вирішенні далеко не теоретичних спорів [9, с. 139]. Вони можуть бути надійною опорою для рішення суду [9, с. 149].

Серед науковців склались різні підходи до розуміння поняття «принцип в цивільному праві», як таких які знаходять своє відображення в нормах прав і таких які тільки закріплюються в науковій літературі. Разом з тим в науковій юридичній літературі можна знайти також твердження про те, що в цілому у підґрунті правової системи покладено загальноправові принципи, які і являються по суті її ключовими ідеями. Враховуючи правовий аналіз поняття «принцип» в цивільному праві можна констатувати, що основні шляхи формування цивільних принципів включають:

- культура, традиції та цінності суспільства впливають на формування цивільних принципів. Цінності, які висуваються в центр культури, можуть бути відображені в цивільних нормах і правилах.
- історичні події та досвід мають велике значення для формування цивільних принципів. Вивчення минулих помилок і досягнень допомагає суспільству розвиватися і встановлювати принципи, які забезпечують громадський порядок і справедливість.
- закони і правові норми грають важливу роль у формуванні цивільних принципів. Вони встановлюють права і обов'язки громадян, а також регулюють взаємини між людьми.
- активна участь громадян у суспільному житті сприяє формуванню цивільних принципів. Громадські організації, активісти, медіа та інші структури мають великий вплив на формування цінностей та норм громадського життя.

Цивільні принципи постійно еволюціонують і змінюються під впливом цих факторів. Вони відображають потреби та цінності суспільства в певний історичний період і допомагають створити основи для сучасного громадянського життя та розвитку. Більшість правових вчень розглядають, принципи цивільного права як ідейні, а з іншого боку – як нормативно-керівні начала (основи) права. Тим самим в таких спосіб об'єднуючи дві концепції щодо відображення принципів права як в науковій літературі так і втілення їх нормах права. В науковій літературі міститься твердження, що цивільні принципи характеризуються двома ознаками: належністю до пізнаних наукою і практикою позитивних закономірностей; зафіксованістю в суспільній свідомості.

Висновки. Таким чином, принципи в цивільному праві визначають основні ідеї та цінності, що лежать в основі цієї галузі права. Вони допомагають встановлювати засади взаємодії між особами, регулювати їхні права й обов'язки, а також забезпечувати справедливість у вирішенні цивільних спорів. Формування цивільних принципів відбувається через взаємодію різних чинників, таких як культурні, соціальні, правові та інші.

Список використаних джерел:

1. Європейська інтеграція: крок за кроком. Посібник для журналістів / Д. Корбут, В. Замятін, І. Підлуська (та ін.). – К: Фонд, 2001. – 216 с.
2. Зайчук О. В. Принципи права в контексті розвитку загальної теорії держави і права. О. В. Зайчук. Альманах права. Основоположні принципи права як його ціннісні виміри.

Науково-практичний юридичний журнал. Вип. 3.К. :Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2012. – 2012. С. 21–27.

3. Іншин М. І. Правове регулювання службово-трудової діяльності державних службовців як особливої категорії зайнятого населення України: навчальний посібник. Харків: Вид-во «ФІНН», 2010. 672 с.

4. Колодій А. М. Принципи права України: монографія. Київ: Юрінком Інтер, 1998. 208 с.

5. Марцеляк С. М. Поняття та соціальне призначення принципу у праві. С.М. Марцеляк. Науковий вісник Ужгородського національного університету: Право.вип. 22 Ч. II. Ужгород, 2013. С. 77–81.

6. Музичук О. М. Контроль за діяльністю правоохоронних органів в Україні: монографія. Харків: Харк. нац. ун-т внутр. справ, 2010. 654 с.

7. Рада Європи: політико-правовий механізм інтеграції : навч. посіб. В. Є. Мармазов, І. С. Піляєв; ред.: Ю. С. Шемшученко; Ін-т держави і права ім. В.М.Корецького НАН України. К. : Вид. Дім «Юрид. книга», 2000.467 с.

8. Скакун О. Ф. Теорія держави і права (Енциклопедичний курс) : підручник. Видання 2-е, перероблене і доповнене. Харків: Еспада, 2009. 752 с.

9. Спасибо-Фатєєва І. Грансцендеитна судова мімікрія, або про принципи права, аналогію закону та права у судовій практиці. Вісник Академії правових наук. 2003. № 4 (35). С. 137–149.

10. Філософський словник / за ред. М. М. Розенталя, П. Ф. Юдина. К. : Політвидав, 1964. 498 с.

11. Юридична енциклопедія : у 6 т. редкол. : Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. Київ: Українська енциклопедія, 2003. Т. 5. 736 с.